

M. NUHLÍČEK: *Problém hodnoty poznania*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, ISBN 978-80-223-4808-9

Po podnetnej monografii *Epistemické intuície*, ktorú vydali autori A. Greif a M. Nuhlíček v roku 2017, prichádza teraz Martin Nuhlíček s ďalšou aktuálnou témou z oblasti epistemológie, a to s témou hodnoty poznania. Ako uvádza autor, epistemologické skúmania boli donedávna zamerané predovšetkým na otázku povahy poznania, no s ňou je nerozlučne spojená práve hodnota poznania ako druhá strana tej istej mince. Preto aj samotná publikácia pristupuje k tejto téme ako k epistemologickému problému, a nerieši ju z hľadiska axiológie.

Podobne ako v prvej monografii, aj v tejto sa Nuhlíček metodicky drží analytickej tradície, pričom vychádza z bežného jazyka, v ktorom sa poznanie chápe ako niečo hodnotné, dokonca hodnotnejšie ako len pravdivé presvedčenie. V prvej časti práce predstaví komplexný problém hodnoty poznania, v druhej podrobujú kritickej analýze existujúce pokusy o vysvetlenie tejto hodnoty, pričom uzatvára, že každý z nich má svoje problémy. V tretej časti približuje spôsoby, akými sa rôzni autori pokúšajú tieto problémy odstrániť, pričom ide zväčša o snahy odvodiť hodnotu poznania od niektorého z jeho konštituendov. V štvrtej časti sa venuje problému hodnoty poznania z pluralistickej perspektívy, ktorá sa vzdáva štandardných predpokladov dištinktnosti, univerzálnosti a nevyhnutnosti hodnoty poznania, ktoré predošlé epistemologické teórie požadovali, a chápe ju ako kontingentnú, závislú od konkrétnej epistemickej kvality a určitého kontextu.

Nuhlíčkovo spracovanie problematiky je veľmi systematické, logické, prehľadné a čitateľa postupne a zrozumiteľne uvádza do témy. Základné pojmy si na začiatku vedome definuje veľmi široko, aby sa nemusel viazať na nijakú partikulárnu teóriu poznania či hodnoty. Pod poznaním rozumie „disponovanie správnym vzťahom k správnej informácii“ a pod hodnotou „ohľad, vzhľadom na ktorý nastáva pozitívna preferencia vecí“, pričom epistemická hodnota je „tá hodnota, ktorú pripisujeme epistemickým stavom, ako sú poznanie, pravdivé presvedčenie, zdôvodnené presvedčenie a pod.“ (s. 14). Je zrejmé, že už toto počiatočné vymedzenie pojmov, istým spôsobom podmieňuje závery, ku ktorým sa napokon autor prikláňa. Tak ako „správny vzťah k správnej informácii“ sa vyhyba pojmu pravdivosti, resp. existencii určitej objektívnej pravdy, aj definícia hodnoty nesie v sebe relačný charakter – nejde o dobro veci resp. poznania osebe, ale o preferovanie poznania vzhľadom na niečo – nepoznanie, pravdivé presvedčenie.

Vychádzajúc z Platónovho dialógu *Menón*, autor poukazuje na to, že hoci inštrumentálnu hodnotu má aj pravdivá mienka, my si poznanie vážime viac než ju. Poznanie má teda pre nás akúsi hodnotu navyše, ktorú označuje

Nuhlíček ako finálnu hodnotu. Zatiaľ čo finálnu hodnotu má každé poznanie, inštrumentálnu hodnotu nemusí mať. Zdá sa teda, že finálna hodnota poznaniu „prináleží *nevyhnutne*“ (s. 21). Navyše by mala byť univerzálna, t. j. jej vysvetlenie sa nehľadá „len z hľadiska konkrétneho účelu alebo situácie, ani z hľadiska konkrétneho jednotlivca“ (s. 16). Táto hodnota má byť teda celkovo vzatá a objektívna, poznaniu inherentná. Zároveň však autor zdôrazňuje, že nebude uvažovať o „absolútnej“ hodnote poznania, ale o jeho hodnote „*pre ľudí*, pre ľudské ciele a záujmy“ (s. 17), čo v istom zmysle tiež obmedzuje vyššie uvedenú univerzálnosť a objektívnosť tejto hodnoty.

V čom táto finálna hodnota spočíva? Odpoveďou môže byť, že poznanie je stabilnejšie pripútané k pravde rozumným výkladom príčiny (s. 23), alebo tiež, že sa naň možno viac spoľahnúť. Tu sa ukazuje, že pre objasnenie hodnoty poznania je nevyhnutne potrebné definovať, čo je poznanie. Dobrá teória poznania nielenže objasní pojem poznania, ale zároveň ukáže, v čom je jeho hodnota.

Nuhlíček ďalej uvádza, že v otázke hodnoty poznania sa skrývajú tri podotázky: Prečo je poznanie hodnotnejšie ako pravdivé presvedčenie? Prečo je hodnotnejšie ako nepoznanie? O aký druh hodnoty ide v prípade, ak sa poznanie nelíši od pravdivej mienky len v stupni hodnoty? Pritchard totiž tvrdí, že hodnota poznania nespočíva len v lepšom zdôvodnení či vyššej pravdepodobnosti presvedčenia alebo v kvalite iných konštituendov poznania, ani nejde len o súčet ich hodnôt, ale ide o úplne inú, kvalitatívne novú hodnotu. Preto je dôležité kvalitatívne odlíšiť poznanie od iných stavov, ktoré nie sú poznaním, čo je vlastne najdôležitejšia úloha pre epistemológov.

Zadefinovať, čo je poznanie, a nájsť jeho zdroje sa pokúšajú rôzne internalistické a externalistické teórie. Po ich kritickej analýze autor konštatuje, že všetky „sú vo svojej čistej podobe problematické“. Internalizmus smeruje k subjektivismu a externalizmus zasa k odstrihnutiu od subjektu, ktorý nedokáže posúdiť objektívne podmienky vzniku svojich presvedčení, hoci môžu byť fakticky prítomné. Ani reliabilizmus, ktorý prispieva k hodnote poznania faktorom spoľahlivosti poznávacieho zdroja, podľa autora uspokojivo nevysvetľuje rozdiel medzi poznaním a pravdivým presvedčením, nakoľko poznanie je len „spoľahlivo utvorené pravdivé presvedčenie“ (s. 38). Podľa L. Zagzebski je hodnota spoľahlivých zdrojov takpovediac pohltená pozitívnou hodnotou produktu, ktorá je pre nás podstatná (porov. s. 40), čo možno zhrnúť tvrdením: „Ak je určitá vlastnosť inštrumentálne hodnotná vzhľadom na nejakú inú vec, tak v prípade, že je daná vec už dosiahnutá, nezískava žiadnu pridanú hodnotu z toho, že je táto vlastnosť prítomná“ (s. 42). Problém totiž spočíva v oddelení zdroja presvedčenia od subjektu.

Podobne ani interne zdôvodnené pravdivé presvedčenie ešte neimplikuje poznanie – ako ukazujú Gettierove príklady –, hoci je určite hodnotnejšie než len pravdivé presvedčenie. Niektorí autori preto pridávajú k nutnej podmienke poznania (interne zdôvodnenému pravdivému presvedčeniu) ešte tzv. anti-gettierovskú podmienku, ktorá by postačovala na identifikáciu toho, čo je poznanie. Vymyslieť takúto podmienku je však problematické. Analýzu

externalistických a internalistických teórií uzatvára Nuhlíček konštatovaním, že „hodnotu poznania nedokáže vysvetliť žiadna teória, ktorá chápe poznanie ako konštituované z pravdivého presvedčenia a nejakého ďalšieho prvku či prvkov“ (s. 53). Ani opačná možnosť, ktorú autor uvádza, a to vyhlásiť poznanie za ďalej nedefinovateľný, elementárny epistemický pojem a jeho hodnotu postulovať ako axiómu, nie je riešenie, lebo to naráža na problém, ako vysvetliť rozdiel v hodnote poznania a pravdivého presvedčenia.

Niektorí autori (Kvanvig, Pritchard) navrhujú nahradiť poznanie porozumením, v ktorom vidia práve tú vysokú epistemickú hodnotu, ktorú sa nepodarilo preukázať v poznaní. Predmetom porozumenia totiž nie je jednotlivá propozícia, ale celý „komplex propozícií, ktoré sú usporiadané vo vzájomných vzťahoch a súvislostiach“ (s. 56). Porozumenie má teda objektový, nie propozičný charakter – „skladá sa z množstva presvedčení, ktoré musia byť z prevládajúcej časti pravdivé“ (s. 56), čo mu poskytuje imunitu voči Gettierovým príkladom – „*aj náhodné porozumenie je pravé porozumenie*“ (s. 61). Porozumieť možno napr. fyzike, spoločenským vzťahom a pod. Poznanie a porozumenie sa navyše v bežnom jazyku často zamieňajú. Takéto riešenie však v podstate považuje intuíciu o jedinečnej hodnote poznania za mylnú, pretože túto hodnotu prisudzuje porozumeniu, a nie poznaniu, tvrdí Nuhlíček.

Inou cestou, ako zdôvodniť hodnotu poznania, sa uberá epistemológia cností, ktorá na poznávanie hľadí ako na druh konania a na poznanie aplikuje deontologické kritériá. Predstaviteľom tohto smeru je E. Sosa, ktorý považuje poznanie za performatívny akt, ktorý sa hodnotí na základe troch kritérií: musí byť presný, zručný a vyhovujúci (byť presný, pretože je zručný). Poznanie je potom totožné s kompetentne utvoreným pravdivým presvedčením. Jedným zo smerov epistemológie cností je agentový reliabilizmus, ktorý sa opiera o kognitívny charakter jednotlivca. Kognitívne cnosti subjektu, ako sú „pozornosť, sústredenosť, reflektovanie možných rušivých parametrov, opakovaná kontrola správnosti“ (s. 67), systematicky prispievajú k dosahovaniu pravdy. Poznanie je v tomto ponímaní kognitívnym úspechom dosahovaným prostredníctvom cnostného konania, pričom tento úspech má finálnu hodnotu. Takýto prístup je inšpirovaný aristotelovským chápaním dobra ako „činnosti duše podľa jej zdatnosti“. Kognitívny úspech má teda vyššiu hodnotu ako pravdivé presvedčenie a má tiež vyššiu hodnotu ako nepoznanie, navyše poznanie je v tomto prípade hodnotnejšie ako súčet hodnôt všetkých jeho zložiek. Podľa Nuhlíčka však, napriek všetkým výhodám agentového reliabilizmu, problémom ostáva „stotožnenie poznania s *kognitívnymi úspechmi*“ (s. 71). Existujú totiž príklady kognitívnych úspechov, ktoré nie sú poznaním. Ide o prípady získania nejakého poznatku na základe tzv. „environmentálneho šťastia“ alebo zo svedectva druhých. Pritchard preto ponúka silnejšie vymedzenie kognitívneho úspechu, ktorý musí zahŕňať „prekonanie významnej prekážky alebo preukázanie významnej úrovne danej schopnosti“ (s. 75). Pravým korelátom kognitívnych úspechov je pre neho porozumenie, pričom finálna hodnota poznania je len odvodená od finálnej hodnoty kognitívneho úspechu. Opäť tu teda ide o prenesenú, a nie vlastnú hodnotu poznania.

Uvedené epistemologické prístupy, snažiace sa identifikovať jednu hlavnú hodnotu, od ktorej by ostatné epistemické hodnoty boli odvodené, sa označujú ako monistické. Túto hodnotu môžu hľadať v pravde (T-monizmus) alebo v poznaní (K-monizmus), ako v prípadoch prezentovaných autorom tejto publikácie a zhodnotených ako neúspešné.

V záverečnej kapitole sa preto Nuhlíček obracia na teórie poznania, ktoré obhajujú pluralizmus epistemických hodnôt. Túto pluralitu možno nájsť v zdrojoch, na základe ktorých jednotlivé zložky poznania nadobúdajú svoju hodnotu. Poznanie potom predstavuje „komplex rozličných významov a účelov, neuchopiteľných jediným univerzálnym vymedzením“ (s. 90). Podľa tejto teórie možno poznanie prirovnať k švajčiarskemu nožíku, ktorého každý nástroj je využiteľný v inej situácii, pričom samotný nožík nemožno vymedziť pomocou nijakého z týchto nástrojov, ale len ako ich súbor. Jej autor Weiner si všímal kritériá, podľa ktorých v prirodzenom jazyku niečo označujeme za poznanie, a zistil, že závisia od rôznych kontextov a situácií. Pojem poznanie sa potom chápe ako určitá „konvenčná skratka“, lebo v skutočnosti ide o „voľný súbor rozličných kontextovo relevantných epistemických kvalít, z ktorých žiadna nehrá principiálne podstatnejšiu úlohu než iné“ (s. 92). V takomto prípade však poznanie čerpá svoju hodnotu z jednotlivých epistemických kvalít, pričom pre každý poznatok ide o iný zdroj (niektoré poznanie je hodnotné, lebo je pravdivé, iné preto, že je zdôvodnené alebo isté) (s. 93). Hodnota poznania je síce v tomto prípade heterogénna, ale dá sa podľa Nuhlíčka postihnúť jednotným vysvetlením: „Môžeme povedať, že poznanie je všeobecne hodnotné, pretože každý poznatok disponuje niektorou hodnotnou kvalitou z daného súboru“ (s. 93).

Takáto hodnota poznania však nie je ani dištinktívna, ani univerzálna, a ani nevyhnutná, ako predpokladali monistické teórie. Jej charakter je dokonca zásadne kontingentný, lebo sa môže stať, že ten istý poznatok bude mať v odlišných okolnostiach rozdielnu hodnotu, ba dokonca v istých okolnostiach je nemusí mať vôbec. Pri hľadaní odpovede na otázku, na základe čoho sú určité kvality epistemicky významné, prichádza autor k záveru, že ich význam je „v konečnom dôsledku určovaný *praktickými dôvodmi*, teda ich osvedčovaním sa pri dosahovaní cieľov súvisiacich s ľudskými potrebami a prospechom“ (s. 96). To dobre korešponduje s teóriou E. Craiga, že pojem poznania sa vyvinul evolučne na „označovanie spoľahlivých informátorov“ (s. 96), neskôr však podstúpil proces „objektivizácie“, teda abstrahovania od konkrétnych osôb a okolností. Heterogénnosť je tak istým spôsobom zakódovaná už v historickom chápaní zdrojov poznania.

Autor priznáva, že takáto pluralistická koncepcia hodnoty poznania je zatiaľ len veľmi hrubo načrtnutá. Na jej rozpracovanie bude potrebné predovšetkým „vytvoriť elementárnu typológiu rozličných zdrojov hodnôt, ktoré sa asociujú s poznaním“ a „klasifikovať situačné kontexty, v ktorých sa tieto rozličné typy hodnôt uplatňujú“ (s. 97). Takáto empiricky podložená práca je však časovo taká náročná, že je otázne, či ju bude možné niekedy úplne dokončiť. Napriek tomu je to podľa autora zmysluplná alternatíva k uvedeným skeptickým a revizionistickým pozíciám, týkajúcim sa hodnoty poznania.

Nuhlíček uzatvára, že po neúspešnom hľadaní zdroja hodnoty poznania v niektorom z jeho koštituendov či v nahradení poznania porozumením môže byť cestou vzdať sa tradičného chápania tejto hodnoty ako dištinktívnej, univerzálnej a nevyhnutnej a otvoriť priestor pre pluralisticky interpretovanú hodnotu poznania, ktorá je „druhovo nejednotná, premenlivá a principiálne kontingentná“ (s. 99). Tvrdí, že je možné zladiť ju s intuitívnym chápaním poznania v bežnom živote.

Uvedený prístup k hodnote poznania je však na rozdiel od monistických koncepcií – snažiacich sa normatívne stanoviť, aké charakteristiky má mať pravé poznanie, čisto deskriptívny, ako konštatuje sám autor. Pluralistická teória tiež protirečí intuícii, že „poznanie, ak ho skutočne máme, je čosi hodnotné – no nielen niektoré, niekedy, či pre niekoho“ (s. 16). A tak je otázne, či sa v pluralistickom prístupe a závislosti hodnoty poznania od okolností a preferovanej epistemickej kvality napokon úplne nestráca to špecifikum poznania, vďaka ktorému mu prisudzujeme vyššiu hodnotu než len inštrumentálnu či platnú len niekedy a pre niekoho. Autor v úvode spomína, že podobné diskusie ako o hodnote poznania sa vedú aj o hodnote pravdy. Neuvažuje však o možnosti, že hodnota, ktorú všetci intuitívne prisudzujeme poznaniu, môže súvisieť s intuitívnym presvedčením o existencii určitej objektívnej pravdy, či presnejšie, objektívne poznávajúceho subjektu, ktorý by mohol poznať všetky pravdy. Vtedy by hodnota poznania mohla byť odvodená od jeho participácie na tomto „absolútnom poznaní“, resp. „absolútnej pravde“, alebo na limitnom približovaní sa k nej.

Každopádne je však Nuhlíčkova monografia hodnotným a hutným materiálom na štúdium i uvedenie do tejto vysoko aktuálnej epistemologickej témy.

Mgr. Ing. Mária Spišáková, PhD.
Katedra kresťanskej filozofie
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
maria.spisiakova@truni.sk